

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΟΧΤΩ ΔΟΚΙΜΙΑ ΤΟΥ ΜΟΝΤΑΙΓΝΕ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

DE L'INSTITUTION DES ENFANTS

A Madame Diane de Foix, Comtesse de Gurson.

JE NE VIS jamais père, pour teigneux ou bossé que fût son fils, qui laissât de l'avouer. Non pourtant, s'il n'est du tout enivré de cette affection, qu'il ne s'aperçoive de sa défaillance; mais tant y a qu'il est sien. Aussi moi, je vois mieux que tout autre que ce ne sont ici que rêveries d'homme qui n'a goûté des sciences que la croûte première, en son enfance, et n'en a retenu qu'un général et informe visage: un peu de chaque chose, et rien du tout, à la française. Car, en somme, je sais qu'il y a une Médecine, une Jurisprudence, quatre parties en la Mathématique et, grossièrement, ce à quoi elles visent. Et à l'aventure encore sais-je la prétention des sciences en général au service de notre vie. Mais d'y enfoncer plus avant, de m'être rongé les ongles à l'étude d'Aristote, monarque de la doctrine moderne, ou opiniâtre après quelque science, je ne l'ai jamais fait; ni n'est art de quoi je susse peindre seulement les premiers linéaments. Et n'est enfant des classes moyennes qui ne se puisse dire plus savant que moi, qui n'ai seulement pas de quoi l'examiner sur sa première leçon, au moins selon icelle. Et, si l'on m'y force, je suis contraint, assez ineptement,

ΣΗΜ. Τὸ κείμενο τοῦ Montaigne παρουσιάζεται ἐδῶ κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἔκδοσης τοῦ Espezet, δηλαδή χωρὶς καμιά λεξιλογικὴ ἢ φραστικὴ ἀναπροσαρμογή, ἀλλὰ μὲ σύγχρονη ὀρθογραφία καὶ στίξη. — Οἱ σημειώσεις εἶναι τοῦ μεταφραστῆ. Σὲ ὅσες δὲν εἶναι, ἀναφέρεται τὸ ξένο ὄνομα.

1. Ἡ Diane de Foix εἶχε παντρευτεῖ τὸ 1579 τὸν Louis de Foix, κόμητα de Gurson, καὶ ὁ Montaigne, ὅπως μᾶς λέει λίγο παρακάτω, εἶχε λάβει μεγάλο μέρος στὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ γάμου. Τὸ δοκίμιον αὐτὸ τῷγραψε κατὰ τὰ 1579-1580, τότε πού ἡ Diane, μόλις παντρεμένη, περίμενε νὰ τῆς γεννηθεῖ τὸ πρῶτον τῆς παιδί. Γι' αὐτὸ τὸ παιδί δὲν ἔχομε καμιά πληροφορία. Δὲν ξέρουμε καν ἂν ἦταν ἀγόρι ἢ κορίτσι.

2. Αὐτὰ πού λέει στὰ Δοκίμια.

3. Ἀερολογήματα, πρόχειροι καὶ ρηχοὶ στοχασμοί, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τῆ συνέχεια τῆς φράσης.

ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

Στὴν Κυρία Diane de Foix, κόμισσα de Gurson¹.

ΔΕΝ ΕΙΔΑ ποτέ μου πατέρα, ἀκόμα καὶ κασίδης ἢ καμπούρης ἂν ἦτανε ὁ γιός του, πού νά μὴ τὸν ἀναγνωρίζει γιὰ δικό του. Ὅχι πού δὲ βλέπει ὡστόσο, ἂν δὲν εἶναι ὀλότελα μεθυσμένος ἀπὸ τὴν ἀγάπη του, τὰ ἐλαττώματά του, μὰ ἐπειδὴ εἶναι δικός του. Ἔτσι κι ἐγώ, βλέπω καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον, ὅτι τοῦτα ἐδῶ² δὲν εἶναι παρὰ ὄνειροπολήματα³ ἑνὸς ἀνθρώπου πού δὲ γεύτηκε στὰ παιδιάτικα χρόνια του παρὰ μόνο τὴν ἀπάνω-ἀπάνω κρούστα τῶν ἐπιστημῶν, καὶ δὲν κράτησε ἀπὸ δαῦτες παρὰ ἓνα γενικὸ καὶ ἄμορφο πρόσωπο: λίγο ἀπὸ κάθε πράμα, καὶ τίποτε κατὰ βάθος, ἢ λὰ γαλλικά. Γιατὶ, στὸ κάτω τῆς γραφῆς, ξέρω βέβαια ὅτι ὑπάρχει μιὰ Ἰατρική, μιὰ Νομική, τέσσερα μέρη στὰ Μαθηματικά⁴, καί, χοντρά-χοντρά, ποιὸ εἶναι τὸ ἀντικείμενό τους. Καὶ ἴσως ξέρω ἀκόμα τί ἐπιδιώκουν νὰ εἰσφέρουν γενικὰ οἱ ἐπιστῆμες στὴν ἐξυπηρέτηση τῆς ζωῆς μας. Ἀλλὰ νὰ βουτήξω μέσα ἐκεῖ περισσότερο, νὰ φάω τὰ νύχια μου μελετώντας τὸν Ἀριστοτέλη⁵, μονάρχη τῆς νεώτερης ἐπιστήμης⁶, ἢ νὰ δοθῶ μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμονὴ σὲ μιὰ ἐπιστήμη, δὲν τῶκαμα ποτέ· μήτε ὑπάρχει τέχνη⁷ πού νὰ μπορῶ νὰ ζωγραφίσω οὔτε καὶ τὶς πρῶτες γραμμές της. Καὶ δὲν ὑπάρχει παιδί ἀπὸ τὶς μεσαῖες τάξεις, πού νὰ μὴ μπορεῖ νὰ πεῖ ὅτι εἶναι σοφώτερο ἀπὸ μένα, πού δὲν ἔχω ὅ,τι χρειάζεται⁸ γιὰ νὰ τὸ ἐξετάσω οὔτε πάνω στὸ πρῶτο μάθημά του, τουλάχιστον κατὰ τὸν τρόπο τοῦ σχολειοῦ. Καὶ ἂν μὲ ὑποχρεώσουν νὰ

4. Ἀριθμητική, μουσική, γεωμετρία, ἀστρονομία. Ἀντικείμενο τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἦταν στὸ μεσαίωνα καὶ στὰ χρόνια ἀκόμα τοῦ Montaigne οἱ ἀριθμοί, τὰ σχήματα καὶ οἱ κινήσεις. (Σχόλιο τοῦ Gabriel Compayré, σὲ χωριστὴν ἐκδοσὴ τοῦ *De l'Institution des Enfants*, Paris, Hachette, 1914.)

5. Ὅλες οἱ ἐκδόσεις πού ἔγιναν ὅσο ζοῦσε ὁ Montaigne γράφουν: «τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Ἀριστοτέλη».

6. Εἶναι γνωστὸ τί μέγα κύρος εἶχε στὸ μεσαίωνα ὁ Σταγειρίτης, καὶ πόσο ἀγωνίστηκε ὁ 16^{ος} αἰώνας γιὰ νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὸ ζυγὸ του.

7. Ἡ: «ἐπιστήμη». Ἡ λέξη art πού μεταχειρίζεται ὁ Montaigne σήμαινε στὸ μεσαίωνα καὶ στὸν καιρὸ του κάθε κλάδο γνώσης, κάθε τέχνη καὶ ἐπιστήμη.

8. Τὶς χρειαζόμενες γνώσεις.

d'en tirer quelque matière de propos universel, sur quoi j'examine son jugement naturel: leçon qui leur est autant inconnue comme à moi la leur.

Je n'ai dressé commerce avec aucun livre solide sinon Plutarque et Sénèque, où je puise comme les Danaïdes, remplissant et versant sans cesse. J'en attache quelque chose à ce papier; à moi, si peu que rien.

L'Histoire, c'est plus mon gibier, ou la poésie, que j'aime d'une particulière inclination. Car, comme disait Cléantes, tout ainsi que la voix, contrainte dans l'étroit canal d'une trompette, sort plus aiguë et plus forte, ainsi me semble-t-il que la sentence, pressée aux pieds nombreux de la poésie, s'élançe bien plus brusquement et me fiert d'une plus vive secousse. Quant aux facultés naturelles qui sont en moi, de quoi c'est ici l'essai, je les sens fléchir sous la charge. Mes conceptions et mon jugement ne marchent qu'à tâtons, chancelant, bronchant et chopant; et, quand je suis allé le plus avant que je puis, si ne me suis-je aucunement satisfait: je vois encore du pays au-delà, mais d'une vue trouble et en nuage, que je ne puis démêler. Et, entreprenant de parler indifféremment de tout ce qui se présente à ma fantaisie et n'y employant que mes propres et naturels moyens, s'il m'advient, comme il fait souvent, de rencontrer, de fortune, dans les bons auteurs ces mêmes lieux que j'ai entrepris de traiter, — comme je viens de faire chez Plutarque tout présentement son discours de la force de l'imagination, — à me reconnaître, au prix de ces gens-là, si faible et si chétif, si pesant et si endormi, je me fais pitié ou dédain à moi-même. Si me gratifié-je de ceci, que mes opinions ont cet honneur de rencontrer souvent aux leurs; et que je vais au moins de loin après, disant que' voire. Aussi que j'ai cela, qu'un chacun n'a pas, de connaître l'extrême différence d'entre eux et moi. Et laisse, ce néanmoins,

1. Πού είναι στα σχολειαρόπουλα.

2. 'Ακόμα από τούτη τή φράση του δείχνει ό Montaigne πόσο στο δοκίμιο του για την παιδεία θα χτυπήσει τó εκπαιδευτικό σύστημα τής έποχής του, πού έδινε σημασία μονάχα στις γνώσεις.

3. 'Απ' αυτά πού παίρνει.

4. Στα Δοκίμια.

5. Στη μνήμη του. Για την αδύνατη μνήμη του μιλεί συχνά ό Montaigne.

6. Γυρεύει νά διαβάσει πió πολύ τά ιστορικά βιβλία. Γιατί, προπάντων για τή

τὸ κάμω, ἀναγκάζομαι, ὄχι πολὺ ἐπιδέξια, νὰ βγάλω ἀπὸ τὸ μάθημα κάποιο γενικὸ θέμα, πάνω στὸ ὁποῖο ἐλέγχω τὴ φυσικὴ κρίση τοῦ μαθητῆ: μάθημα πὸν τοὺς εἶναι¹ τόσο ἄγνωστο², ὅσο καὶ σ' ἐμένα τὸ δικό τους.

Δὲ συναναστράφηκα κανένα στέρεο βιβλίο, παρὰ μονάχα τὸν Πλούταρχο καὶ τὸν Σενέκα, ἀπ' ὅπου παίρνω ὅπως οἱ Δαναῖδες, γεμίζοντας καὶ ἀδειάζοντας ὀλοένα. Μένει ἀπὸ δαῦτα³ κάτι σὲ τοῦτο τὸ χαρτί⁴ σ' ἐμένα⁵, σχεδὸν τίποτε.

Ἡ Ἱστορία εἶναι πρὸ πολὺ τὸ κυνήγι μου⁶, ἢ ἡ Ποίηση, πὸν τὴν ἀγαπῶ μὲ μιὰ ἰδιαίτερη κλίση. Γιατὶ, καθὼς ἔλεγε ὁ Κλεάνθης⁷, ὅπως ἡ φωνή, στριμωγμένη στὸ στενὸ κανάλι μιᾶς σάλπιγγας, βγαίνει πρὸ σουβλερῆ καὶ πρὸ δυνατῆ, ἔτσι μοῦ φαίνεται ὅτι καὶ ἡ σκέψη, σφιγμένη στὰ ρυθμικὰ μέτρα⁸ τῆς ποίησης, ξεχύνεται πολὺ πρὸ ὀρμητικὰ καὶ μὲ χτυπάει μ' ἓνα πρὸ ζωηρὸ τράνταγμα. Ὅσο γιὰ τὶς φυσικὲς ἱκανότητες πὸν ὑπάρχουν σ' ἐμένα, καὶ πὸν τὶς δοκιμάζω ἐδωπέρα⁹, τὶς νιώθω νὰ λυγοῦνε κάτω ἀπὸ τὸ βάρος. Οἱ διαλογισμοί μου καὶ ἡ κρίση μου περπατοῦνε πασπατευτά, τρεκλίζοντας, σκοντάφτοντας καὶ παραπατώντας· καί, ὅποτε πάω τὸ μακρύτερο πὸν μπορῶ, πάλι καὶ τότε δὲν εἶμαι καθόλου εὐχαριστημένος: βλέπω ἀκόμα τόπο πέρα, θολὰ ὅμως καὶ συννεφιασμένα, πὸν δὲ μπορῶ νὰ τὸν ξεχωρίσω. Καί, ἐπιχειρώντας νὰ μιλήσω ἀξεδιάλεχτα γιὰ ὅ,τι μοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ, καὶ μὴ χρησιμοποιώντας παρὰ μόνο τὰ δικά μου καὶ φυσικὰ ἐφόδια, ἂν μοῦ συμβεῖ, ὅπως μοῦ συμβαίνει συχνά, νὰ συναντήσω τυχαῖα στοὺς καλοὺς συγγραφεῖς τὰ ἴδια αὐτὰ θέματα πὸν ἐπιχείρησα νὰ πραγματευθῶ, — ὅπως βρῆκα στὸν Πλούταρχο, χτὲς-προχτὲς, τὴν πραγματεία του γιὰ τὴ δύναμη τῆς φαντασίας¹⁰, — βλέποντας, δίπλα στοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς, πόσο εἶμαι ἀδύνατος καὶ φτωχός, πόσο βαρὺς καὶ κοιμισμένος, λυποῦμαι ἢ περιφρονῶ τὸν ἑαυτό μου. Ἐνα πράγμα ὡστόσο μ' εὐχαριστεῖ, ὅτι οἱ γνώμες μου ἔχουν συχνὰ τὴν τιμὴ νὰ συναντιῶνται μὲ τὶς δικές τους· καὶ ὅτι περπατῶ τουλάχιστον ἀπὸ μακριὰ πίσω τους λέγοντας ναί¹¹. Ὅπως ἐπίσης ἔχω καὶ τοῦτο, πὸν ὁ καθένας δὲν τῶχει, νὰ γνωρίζω τὴ μέγιστη διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ σὲ

γνώση τοῦ ἀνθρώπου, πὸν ἦταν ὁ κύριος σκοπὸς του, ἔβρισκε σ' αὐτὰ ἀφθονο ὑλικό.

7. Στωικὸς φιλόσοφος, διάδοχος τοῦ Ζήνωνα (3^{ος} αἰ. π.Χ.).

8. « Πόδες ».

9. Στὰ Δοκίμια.

10. Πάνω στὸ θέμα αὐτὸ ὁ Montaigne ἔγραψε τὸ δοκίμιο Α', 21.

11. Συμφωνώντας μαζί τους.

courir mes inventions ainsi faibles et basses, comme je les ai produites, sans en replâtrer et recoudre les défauts que cette comparaison m'y a découverts. Il faut avoir les reins bien fermes pour entreprendre de marcher front à front avec ces gens-là. Les écrivains indiscrets de notre siècle, qui, parmi leurs ouvrages de néant, vont semant des lieux entiers des anciens auteurs pour se faire honneur, font le contraire. Car cette infinie dissemblance de lustres rend un visage si pâle, si terni et si laid à ce qui est leur, qu'ils y perdent beaucoup plus qu'ils n'y gagnent.

C'était deux contraires fantaisies. Le philosophe Chrysippus mêlait à ses livres, non les passages seulement, mais des ouvrages entiers d'autres auteurs, et, en un, la *Médée* d'Euripides; et disait Apollodorus que, qui en retrancherait ce qu'il y avait d'étranger, son papier demeurerait en blanc. Épicurus au rebours, en trois cents volumes qu'il laissa, n'avait pas semé une seule allégation étrangère.

Il m'advint l'autre jour de tomber sur un tel passage. J'avais traîné languissant après des paroles françaises, si exsangues, si décharnées et si vides de matière et de sens que ce n'étaient voirement que paroles françaises; au bout d'un long et ennuyeux chemin, je vins à rencontrer une pièce haute, riche et élevée jusques aux nues. Si j'eusse trouvé la pente douce et la montée un peu allongée, cela eût été excusable: c'était un précipice si droit et si coupé que, des six premières paroles, je connus que je m'envolais en l'autre monde. De là je découvris la fondrière d'où je venais, si basse et si profonde, que je n'eus onques plus le cœur de m'y ravaler. Si j'étoffais l'un de mes discours de ces riches dépouilles, il éclairerait par trop la bêtise des autres.

Reprendre en autrui mes propres fautes ne me semble non plus incompatible que de reprendre, comme je fais souvent, celles d'autrui en moi. Il les faut accuser partout et leur ôter tout lieu de franchise.

-
1. « Καὶ ἀφήνω », λέει ὁ Montaigne.
 2. Νὰ παίρνουν τὸ δρόμο πρὸς τὴ δημοσιότητα. Νὰ δημοσιεύονται.
 3. Αὐτὰ πὺν σκέπτομαι, πὺν ἐπινοῶ.
 4. Ζημιώνονται.
 5. Μεταφορικά. Τῶν τόσο ὠραίων ἐκφράσεων καὶ σκέψεων στοὺς σπύδαίους ἀρχαίους συγγραφεῖς, τόσο ἀσήμαντων στοὺς « ἐραμιστές » τῆς ἐποχῆς τοῦ Montaigne.
 6. Γεννήθηκε στὰ 280 π.Χ. καὶ ἦταν πολυγραφότατος. Ἐγγραψε 750 πραγματείες.

μένα. Καὶ ν' ἀφήνω¹ μολοντοῦτο νὰ τρέχουν² οἱ ἐφευρέσεις μου³ ἔτσι φτωχὲς καὶ ταπεινές, ὅπως τὶς παρήγαγα, χωρὶς νὰ μερεμετίζω καὶ νὰ μπαλώνω τὰ κουσούρια πού ἡ σύγκριση αὐτὴ μ' ἔκανε ν' ἀνακαλύψω σὲ δαῦτες. Πρέπει ν' ἄχει κανεὶς γερὰ κότσια γιὰ νὰ ἐπιχειρήσει νὰ περπατήσῃ στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς. Οἱ ἄκριτοι συγγραφεῖς τοῦ αἵωνα μας, πού μέσα στὰ τιποτένια ἔργα τους σπέρνουν κομμάτια ὀλάκερα ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς γιὰ νὰ πάρουν ἀξία, κάνουν τὸ ἀντίθετο⁴. Γιατὶ αὐτὴ ἡ ἄπειρη διαφορὰ τῶν φώτων⁵ δίνει μιὰν ὄψη τόσο χλωμὴ, τόσο θαμπωμένη καὶ τόσο ἄσκημη σὲ ὅ,τι εἶναι δικό τους, ὥστε χάνουν πολὺ περισσότερο παρὰ πού κερδίζουν.

Ἦταν δυὸ ἀντίθετοι τρόποι. Ὁ φιλόσοφος Χρῦσιππος⁶ ἀνακάτωνα στὰ βιβλία του ὄχι μέρη μονάχα παρὰ ὀλάκερα ἔργα ἄλλων συγγραφέων, καὶ σ' ἓνα [ἀνακάτωσε] τὴ Μήδεια τοῦ Εὐριπίδη καὶ ἔλεγε ὁ Ἀπολλόδωρος⁷ ὅτι, ἂν ἔβγαζες ἀπὸ δαῦτα τὸ ξένο πού εἶχανε, τὸ χαρτί του θ' ἄμνησκε ἄσπρο. Ὁ Ἐπίκουρος ἀντίθετα, στοὺς τριακόσιους τόμους πού ἄφησε, δὲν εἶχε σπείρει οὔτε μιὰ ξένη περικοπή.

Μοῦ συνέβηκε ἐδῶ καὶ λίγες μέρες νὰ πέσω σὲ μιὰ περικοπὴ σὰν αὐτὴ πού θὰ σᾶς πῶ. Εἶχα συρθεῖ ξέψυχα πίσω ἀπὸ λέξεις γαλλικὲς, τόσο ἀναιμικὲς, τόσο ἄσαρκες καὶ ἄδειες ἀπὸ περιεχόμενο καὶ νόημα, πού δὲν ἦσαν πραγματικὰ παρὰ λέξεις γαλλικὲς⁸. Ὑστερα ἀπὸ ἓνα μακρὸν καὶ βαρετὸ δρόμο συνάντησα ἓνα κομμάτι λαμπρό⁹, πλούσιο καὶ ὑψωμένο ὡς τὰ σύννεφα. Ἄν εἶχα βρεῖ ἀπαλὸ τὸν ἀνήφορο καὶ τὸ ἀνέβασμα λίγο μακρὸ, θὰ ἦταν ὑποφερτό: [μὰ] ἦταν ἓνας γκρεμὸς τόσο ἴσιος καὶ τόσο κοφτὸς ὥστε, ἀπὸ τὶς πρῶτες ἕξι λέξεις, ἔνιωσα ὅτι πετοῦσα στὸν ἄλλο κόσμο. Ἀπὸ ἐκεῖ μοῦ φάνηκε ἡ χαράδρα ἀπὸ ὅπου ἐρχόμουν¹⁰ τόσο χαμηλὴ καὶ τόσο βαθιὰ, πού δὲν εἶχα πιά τὸ κουράγιο νὰ ξανακατέβω. Ἄν ἔντυνα μιὰν ἀπὸ τὶς πραγματεῖες μου μὲ αὐτὰ τὰ πλούσια λάφυρα, θὰ φώτιζε πάρα πολὺ τὴ βλακεία τῶν ἄλλων.

Νὰ ἐπικρίνω στὸν ἄλλον τὰ δικά μου λάθη δὲ μοῦ φαίνεται πιὸ ἀταίριαστο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπικρίνω, ὅπως κάνω συχνά, τὰ λάθη τοῦ ἄλλου σ' ἐμένα. Πρέπει νὰ τὰ ξεσκεπάζει κανεὶς παντοῦ καὶ νὰ μὴ τ' ἀφήνει ἀσύδοτα που-

7. Ἀθηναῖος γραμματικὸς τοῦ 2ου π.Χ. αἵωνα.

8. Δηλαδή λέξεις.

9. Ὑψηλό, λέει ὁ Montaigne.

10. Οἱ γαλλικὲς λέξεις πού δὲν ἦσαν παρὰ λέξεις.

Si sais-je bien combien audacieusement j'entreprends moi-même à tous coups de m'égalier à mes larcins, d'aller pair à pair quand et eux non sans une téméraire espérance que je puisse tromper les yeux des juges à les discerner. Mais c'est autant par le bénéfice de mon application que par le bénéfice de mon invention et de ma force. Et puis, je ne lutte point en gros ces vieux champions-là, et corps à corps: c'est par reprises, menues et légères atteintes. Je ne m'y aheurte pas; je ne fais que les tâter; et ne vais point tant comme je marchande d'aller.

Si je leur pouvais tenir palot, je serais honnête homme, car je ne les entreprends que par où ils sont les plus roides.

De faire ce que j'ai découvert d'aucuns, se couvrir des armes d'autrui jusques à ne montrer pas seulement le bout de ses doigts, conduire son dessein, comme il est aisé aux savants en une matière commune, sous les inventions anciennes rapiécées par ci par là: à ceux qui les veulent cacher et faire propres, c'est premièrement injustice et lâcheté que, n'ayant rien en leur vaillant par où se produire, ils cherchent à se présenter par une valeur étrangère, et puis grande sottise, se contentant par piperie de s'acquérir l'ignorante approbation du vulgaire, se décrier envers les gens d'entendement qui hochent du nez notre incrustation empruntée, desquels seuls la louange a du poids. De ma part, il n'est rien que je veuille moins faire. Je ne dis les autres, sinon pour d'autant plus me dire. Ceci ne touche pas des centons qui se publient pour centons; et j'en ai vu de très ingénieux en mon temps, entre autres un, sous le nom de Capilupus, outre les anciens. Ce sont des esprits qui se font voir et par ailleurs et par là, comme Lipsius en ce docte et laborieux tissu de ses *Politiques*.

1. Δέν πασκίζω νά τούς φτάσω.

2. Κάτω ἀπό τις σκέψεις, τις ἐκφράσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

3. Ὁλη τούτη ἡ φράση, ἀπό τὸ *Νὰ κάνεις ὡς τὸ ἔχει βάρος*, εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν ἀδιαφορία τῆ συχνῆ τοῦ Montaigne πρὸς τοὺς κανόνες τῆς σύνταξης, πρὸς μιὰν ὀρθὴ καὶ ὁμαλὴ σύνθεση τοῦ λόγου.

4. Οἱ περικοπὲς τῶν ἄλλων συγγραφέων ποὺ παραθέτει στὰ γραφτὰ τοῦ τὸν βοηθοῦν στὸ νὰ ἐκφραστεῖ αὐτὸς καλύτερα.

5. Στιχουργήματα κατασκευασμένα μὲ στίχους ἢ κομμάτια στίχων παρμένα ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ. Τὰ *centons* τὰ συνήθιζαν καὶ οἱ Ρωμαῖοι.

θενά. Ὡστόσο ξέρω μὲ πόσο θράσους προσπαθῶ κι ἐγὼ κάθε φορὰ νὰ ἐξι-
σωθῶ μὲ αὐτὰ πὺν κλέβω, νὰ πορεύομαι ἴσια καὶ ὅμοια μ' ἐκεῖνα, ὄχι χωρὶς
μιὰν ἀπόκοτη ἐλπίδα ὅτι θὰ μπορέσω νὰ ξεγελάσω τὰ μάτια τῶν κριτῶν στὸ
νὰ τὰ ξανοίξουν. Τοῦτο ὅμως γίνεται χάρη στὸ ζῆλο μου ὅσο καὶ χάρη στὴν
ἐπινοητικότητα καὶ τὴ δύναμή μου. Κι ἔπειτα, δὲν παλεύω¹ στὰ γεμάτα μὲ
τοὺς παλιούς τούτους πρωταθλητές, καὶ σῶμα μὲ σῶμα : παρὰ [τοὺς ρίχνομαι]
κάθε τόσο μὲ μικρὰ κι ἄλαφρὰ χτυπήματα. Δὲν πέφτω ἀπάνω τους· τοὺς ψη-
λαφῶ μόνο· καὶ δὲν πηγαίνω τόσο ὅσο λογαριάζω νὰ πάω.

Ἄν μπορούσα νὰ τοὺς παραβγῶ θὰ ἦμουν σπουδαῖος· γιατί δὲν τὰ
βάζω μαζί τους παρὰ σ' ἐκεῖνα ὅπου παρουσιάζουν τὴ μεγαλύτερη ἀντίσταση.

Νὰ κάνεις ὅ, τι ἀνακάλυψα πὺς κάνουν μερικοί, νὰ σκεπάζεσαι [δηλαδή]
μὲ τὰ ὄπλα τοῦ ἄλλου τόσο πὺν νὰ μὴ δείχνεις οὔτε τὴν ἄκρη τῶν δαχτύλων
σου, νὰ ξετυλίγεις τὸ σχέδιό σου, ὅπως εὔκολα τὸ μποροῦν ὅσοι εἶναι σοφοὶ
σὲ κοινὰ πράγματα, κάτω ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἐφευρήματα² μπαλωμένα ἐδῶ κι ἐκεῖ :
αὐτοὶ πὺν θέλουν νὰ τὰ κρύψουν καὶ νὰ τὰ κάνουν δικά τους, κάνουν
πρῶτα-πρῶτα κάτι ἄδικο καὶ ἄναντρο, ἀφοῦ, μὴ ἔχοντας τίποτε δικό τους
νὰ δείξουν, ζητοῦν νὰ παρουσιαστοῦν μὲ μιὰ ξένη ἀξία· καὶ ἔπειτα, [κάνουν]
μεγάλη κουταμάρα, [ἀφοῦ,] ἀρκοῦμενοι μὲ ἀπάτη νὰ κερδίζουν τὴν ἀνίδεη
ἐπιδοκιμασία τοῦ κοσμάκη, ξεπέφτουν στὴν ἐκτίμηση ἐκείνων πὺν καταλα-
βαίνουν, οἱ ὅποιοι περιφρονοῦν αὐτὸ τὸ δανεικὸ μωσαϊκό, [καὶ] πὺν μόνο
ὁ δικός τους ἔπαινος ἔχει βάρος³. Ὅσο γιὰ μένα, δὲν εἶναι τίποτε πὺν νὰ
θέλω λιγότερο νὰ κάνω. Δὲ λέω τοὺς ἄλλους, παρὰ γιὰ νὰ εἰπωθῶ καλύ-
τερα ἐγώ⁴. Αὐτὸ δὲν ἀφορᾷ τὰ *centons*⁵ πὺν δημοσιεύονται ὡς *centons* :
καὶ εἶδα μερικὰ ἀπὸ δαῦτα στὸν καιρὸ μου πολὺ καλοφτιαγμένα, ἀνάμεσα
σ' ἄλλα ἓνα, μὲ τ' ὄνομα τοῦ *Capilurus*⁶, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα. Εἶναι πνεύ-
ματα πὺν δείχνουν τὴν ἀξία τους καὶ μὲ ἄλλους τρόπους καὶ μ' αὐτόν, ὅπως
ὁ *Lipsius*⁷ στὸ σοφὸ καὶ δύσκολο ὑφάδι τῶν *Πολιτικῶν* του⁸.

6. Lelio Capilupi (1498-1560). Ἴταλὸς ἀπὸ τὴ Μάντουα, πὺν ἔγραψε πολλὰ
ποιήματα μὲ κομμάτια στίχων τοῦ Βιργιλίου, πὺν ἔλεγαν πράγματα πὺν οὔτε τὰ εἶχε
διανοηθεῖ ὁ λατίνος ποιητής. Ὁ Montaigne, λέει ὁ Compraygé, δείχνει ἀληθινὰ
πολὺ μεγάλη ἐπιείκεια γι' αὐτὰ τὰ παιδιάστικα στιχουργικὰ παιχνίδια.

7. Juste Lipse. Διάσημος βέλγος ἀνθρωπιστής καὶ φιλόλογος (1547-1606).
Ὁ Montaigne εἶχε ἀλληλογραφία μαζί του.

8. Ὁ σωστὸς τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι : *Politicorum, sive Civitatis Doctrinae, libri
sex*, Leyde, 1589.

Quoi qu'il en soit, veux-je dire, et quelles que soient ces inepties, je n'ai pas délibéré de les cacher, non plus qu'un mien portrait chauve et grisonnant, où le peintre aurait mis, non un visage parfait, mais le mien. Car aussi ce sont ici mes humeurs et opinions; je les donne pour ce qui est en ma créance, non pour ce qui est à croire. Je ne visé ici qu'à découvrir moi-même, qui serai par aventure autre demain, si nouveau apprentissage me change. Je n'ai point l'autorité d'être cru, ni ne le désire, me sentant trop mal instruit pour instruire autrui.

Quelqu'un donc, ayant vu l'article précédent, me disait chez moi, l'autre jour, que je me devais être un peu étendu sur le discours de l'institution des enfants. Or, Madame, si j'avais quelque suffisance en ce sujet, je ne pourrais la mieux employer que d'en faire un présent à ce petit homme qui vous menace de faire tantôt une belle sortie de chez vous (vous êtes trop généreuse pour commencer autrement que par un mâle). Car, ayant eu tant de part à la conduite de votre mariage, j'ai quelque droit et intérêt à la grandeur et prospérité de tout ce qui en viendra, outre ce que l'ancienne possession que vous avez sur ma servitude, m'oblige assez à désirer honneur, bien et avantage à tout ce qui vous touche. Mais, à la vérité, je n'y entends sinon cela, que la plus grande difficulté et importante de l'humaine science semble être en cet endroit où il se traite de la nourriture et institution des enfants.

Tout ainsi qu'en l'agriculture, les façons qui vont avant le planter sont certaines et aisées, et le planter même; mais depuis que ce qui est planté vient à prendre vie, à l'élever il y a une grande variété de façons et difficulté: pareillement aux hommes, il y a peu d'industrie à les planter; mais, depuis qu'ils sont nés, on se charge d'un soin divers, plein d'enbesognement et de crainte, à les dresser et nourrir.

1. 'Ο Montaigne και άλλου μιλά με περιφρόνηση γι' αυτά που γράφει, ή τα χαρακτηρίζει με λογιώ-λογιῶ τρόπους.

2. Μ' αυτά που γράφει, δηλαδή με τα Δοκίμια, δέ θέλει να ὀρμηνέψει, θέλει ἀπλῶς να ιστορήσει τὰ αἰσθήματα και τούς διαλογισμούς του.

3. Τὸ δοκίμιο Α', 25, *Περὶ σχολαστικισμοῦ*, ὅπου ὁ Montaigne εἶχε ἤδη μιλήσει γιὰ τὴν παιδεία, ἐπικρίνοντας τὸν ἐκπαιδευτικὸ σχολαστικισμὸ τοῦ καιροῦ του.

4. « Ἄν εἶχα », λέει ὁ Montaigne.

5. 'Ο Montaigne αυτά που γράφει τὰ γράφει μονάχα γι' ἄγορι. Σ' ἓνα δοκί-

“Όπως κι ἂν ἔχει τὸ πράμα, λέω, καὶ ὅ,τι κι ἂν εἶναι αὐτὲς οἱ ἀνοησίες¹, δὲ σκέφτηκα νὰ τὶς κρύψω, ὅπως δὲ θᾶκουβα κι ἓνα πορτραῖτο μου μὲ φαλάκρα καὶ ψαρὰ μαλλιά, ὅπου ὁ ζωγράφος θὰ εἶχε βάλει ὄχι ἓνα τέλειο πρόσωπο, ἀλλὰ τὸ δικό μου. Γιατὶ καὶ τοῦτα ἐδῶ εἶναι οἱ διαθέσεις καὶ οἱ γνώμες μου· τὰ δίνω γιὰ νὰ δείξουν ὅ,τι πιστεύω ἐγώ, ὄχι γιὰ ὅ,τι πρέπει νὰ πιστευτεῖ². Δὲν ἐπιδιώκω ἐδῶ παρὰ ν’ ἀνακαλύψω τὸν ἑαυτό μου, πὺ θὰ εἶμαι ἴσως ἄλλος αὔριο, ἂν νέα πείρα μὲ ἀλλάξει. Δὲν ἔχω καθόλου τὸ κύρος [πὺ χρειάζεται] γιὰ νὰ πιστευτῶ, μήτε τὸ ἐπιθυμῶ, γιὰτὶ νιώθω τὸν ἑαυτό μου πάρα πολὺ ἀδασκάλευτο γιὰ νὰ γίνω δάσκαλος ἄλλου.

Κάποιος λοιπόν, πὺ εἶδε τὸ προηγούμενο κομμάτι³, μοῦ ἔλεγε στὸ σπῖτι μου, τὶς προάλλες, ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶχα ἀπλωθεῖ λίγο στὸ ζήτημα τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν. “Αν λοιπόν, Κυρία, τυχαίνει νὰ ἔχω⁴ κάποια ἀρμοδιότητα στὸ ζήτημα αὐτό, δὲ θὰ μπορούσα καλύτερα νὰ τὴ χρησιμοποιήσω παρὰ κάνοντας μ’ αὐτὴν ἓνα δῶρο στὸν μικρούλη αὐτὸν ἄντρα πὺ σᾶς ἀπειλεῖ γὰ κάνει σὲ λίγο μιὰ ὁμορφη ἔξοδο ἀπὸ μέσα σας (εἶστε πάρα πολὺ γενναιοδωρη γιὰ νὰ μὴν ἀρχίσετε μ’ ἓνα ἀγόρι⁵). Γιατὶ, καθὼς ἔλαβα τόσο μέρος στὴ σύναψη τοῦ γάμου σας, ἔχω κάποιο δικαίωμα καὶ ἐνδιαφέρον κάθε τὶ πὺ θὰ φέρει νὰ προκόψει καὶ νὰ καλοτυχήσει, ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ παλιὸ δικαίωμα πὺ ἔχετε νὰ σᾶς ὑπηρετῶ⁶ εἶναι ἀρκετὴ ὑποχρέωση γιὰ μένα νὰ ἐπιθυμῶ τιμὴ, εὐτυχία καὶ ὄφελος σὲ ὅ,τι δικό σας. Ἀλλά, γιὰ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, σὲ τοῦτο τὸ ζήτημα δὲν ξέρω παρὰ αὐτὸ μόνο, ὅτι ἡ μεγαλύτερη καὶ σπουδαιότερη δυσκολία τῆς ἀνθρώπινης σοφίας φαίνεται νὰ βρίσκεται σὲ τοῦτο τὸ μέρος ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀνατροφή καὶ τὴν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν.

“Όπως στὴ γεωργία, ὅλα ὅσα γίνονται πρὶν ἀπὸ τὸ φύτεμα εἶναι σίγουρα καὶ εὐκόλα, καὶ τὸ ἴδιο τὸ φύτεμα· ἀλλ’ ἀφότου ἐκεῖνο πὺ φυτεύτηκε πάρει ζωὴ, ὑπάρχει μεγάλη ποικιλία ἀπὸ τρόπους καὶ δυσκολία γιὰ νὰ τὸ μεγαλώσεις: τὸ ἴδιο μὲ τοὺς ἀνθρώπους, δὲ χρειάζεται μεγάλη τέχνη γιὰ νὰ τοὺς φυτέψεις· ἀλλὰ, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πὺ θὰ γεννηθοῦν, φορτώνεται κανεὶς μιὰ πολύμορφη φροντίδα, γεμάτη κόπο καὶ φόβο, γιὰ νὰ τοὺς μορφώσει καὶ νὰ τοὺς ἀναθρέψει.

μιο του μᾶς πληροφορεῖ ὅτι δὲν ἀσχολήθηκε ποτὲ μὲ τὴν παιδεία τῆς κόρης του. « Ἡ κυβέρνια τῆς γυναίκα, γράφει, ἔχει ἓναν τρόπο μυστηριώδη, πρέπει νὰ τὴν ἀφήνουμε στὶς γυναῖκες. » (Compayré.)

6. Ὁ Montaigne λέει « ἐπὶ τῆς δουλείας μου », μὲ τὴ νομικὴ ἐμπράγματὴ ἐννοια. Φαίνεται ὅτι οἱ κόμητες de Foix εἶχαν ἀσκήσει κάποιο δικαίωμα ἐπικυριαρχίας πάνω σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ κτήματα τοῦ Montaigne. (Compayré.)

La montre de leurs inclinations est si tendre en ce bas âge et si obscure, les promesses si incertaines et fausses, qu'il est mal aisé d'y établir aucun solide jugement.

Voyez Cimon, voyez Thémistocle et mille autres, combien ils se sont disconvenus à eux-mêmes. Les petits des ours, des chiens montrent leur inclination naturelle; mais les hommes, se jetant incontinent en des accoutumances, en des opinions, en des lois, se changent ou se déguisent facilement.

Si est-il difficile de forcer les propensions naturelles. D'où il advient que, par faute d'avoir bien choisi leur route, pour néant se travaille-t-on souvent et emploie-t-on beaucoup d'âge à dresser des enfants aux choses auxquelles ils ne peuvent prendre pied. Toutefois, en cette difficulté, mon opinion est de les acheminer toujours aux meilleures choses et plus profitables, et qu'on se doit peu appliquer à ces légères divinations et pronostics que nous prenons des mouvements de leur enfance. Platon même, en sa *République*, me semble leur donner beaucoup d'autorité.

Madame, c'est un grand ornement que la science et un outil de merveilleux service, notamment aux personnes élevées en tel degré de fortune comme vous êtes. A la vérité, elle n'a point son vrai usage en mains viles et basses. Elle est bien plus fière de prêter ses moyens à conduire une guerre, à commander un peuple, à pratiquer l'amitié d'un prince ou d'une nation étrangère, qu'à dresser un argument dialectique ou à plaider un appel ou ordonner une masse de pilules. Ainsi, Madame, par ce que je crois que vous n'oublierez pas cette partie en l'institution des vôtres, vous qui en avez savouré la douceur et qui êtes d'une race lettrée (car nous avons encore les écrits de ces anciens comtes de Foix, d'où monsieur le comte, votre mari, et vous êtes descendus; et François, monsieur de Candale, votre oncle, en fait naître tous les jours d'autres, qui étendront la connaissance de cette qualité de votre famille à plusieurs siècles), je vous veux dire là-dessus

1. Πόσο διαφορετικοί στάθηκαν από ό,τι έδειχναν τὰ παιδικά τους χρόνια.
2. « Σὲ τούτη τῇ δυσκολίᾳ », λέει ὁ Montaigne. Στὸ νὰ καταλάβει δηλαδὴ ἔγκαιρα ὁ γονιὸς τὴν ἀληθινὴ κλίση τοῦ παιδιοῦ του.
3. Σ' αὐτὰ τὰ φερσίματα.
4. Τὴν ἐπιστήμη.

Τὸ φανέρωμα τῶν κλίσεων τους εἶναι τόσο τρυφερό στὴ μικρὴ αὐτὴ ἡλικία καὶ τόσο σκοτεινό, οἱ ὑποσχέσεις τόσο ἀβέβαιες καὶ ἀπατηλές, ὥστε εἶναι δύσκολο νὰ στηρίξεις ἐκεῖ ἀπάνω μιὰ σίγουρη κρίση.

Κοιτάξτε τὸν Κίμωνα, κοιτάξτε τὸν Θεμιστοκλῆ καὶ χίλιους ἄλλους, πόσο ξεστράτισαν ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους¹. Τὰ ἀρκουδόπουλα, τὰ κουτάβια, δείχνουν τὴ φυσικὴ κλίση τους² ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι, πέφτοντας ἀμέσως πάνω σὲ συνήθειες, σὲ γνώμες, σὲ νόμους, ἀλλάζουν ἢ μεταμφιέζονται εὐκολά.

Γιὰ τοῦτο εἶναι δύσκολο νὰ βιάξεις τὶς φυσικὲς κλίσεις. Καὶ συνέπεια αὐτοῦ εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ δὲ διάλεξε κανεὶς καλὰ τὸ δρόμο τους, πασκίζει συχνὰ γιὰ τὸ τίποτε καὶ ξοδεύει πολὺ χρόνο γιὰ νὰ ἐξοικειώσῃ τὰ παιδιὰ σὲ πράγματα ὅπου δὲ μποροῦν νὰ στεριώσουν. Ὡστόσο, μιὰ καὶ ὑπάρχει τούτῃ ἡ δυσκολία³, ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι πρέπει νὰ κατευθύνουμε πάντα τὰ παιδιὰ πρὸς τὰ καλύτερα καὶ πιὸ ὠφέλιμα πράγματα, καὶ ὅτι πρέπει λίγο νὰ ἀσχολούμαστε μ' ἐκεῖνα τὰ ἐπιπόλαια μαντέματα καὶ προγνωστικὰ πού κάνουμε βλέποντας τὰ φερσίματα τῆς παιδικῆς τους ἡλικίας. Ἀκόμα καὶ ὁ Πλάτων, στὴν *Πολιτεία* του, μοῦ φαίνεται ὅτι τοὺς δίνει⁴ πολλὴ σημασία.

Κυρία, εἶναι ἓνα μεγάλο στολίδι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἓνα ἐργαλεῖο θαυμαστῆς χρησιμότητος, ἰδίως σὲ πρόσωπα πού στέκουν σὲ τόσο ὑψηλὴ σειρὰ ὅπως ἐσεῖς. Γιὰ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, δὲ βρίσκει τὴ σωστὴ χρῆση τῆς σὲ χέρια χυδαῖα καὶ ταπεινά. Εἶναι πολὺ πιὸ περήφανη νὰ βοηθήσῃ γιὰ νὰ γίνῃ ἓνας πόλεμος, νὰ κυβερνηθεῖ ἓνας λαός, ν' ἀποκτηθεῖ ἡ φιλία ἑνὸς ἡγεμόνα ἢ ἑνὸς ξένου ἔθνους, παρὰ γιὰ νὰ σκαρωθεῖ ἓνα διαλεκτικὸ ἐπιχείρημα, ἢ νὰ δικαστεῖ μιὰ ἔφεση, ἢ νὰ γραφεῖ μιὰ συνταγὴ γιὰ ἓνα κουτὶ χάπια. Ἔτσι, Κυρία, ἐπειδὴ πιστεύω ὅτι δὲ θὰ ξεχάσετε τὸ μέρος τοῦτο⁵ στὴν ἐκπαίδευσή τῶν δικῶν σας, σεῖς πού γεντήκατε τὴ γλύκα του καὶ πού ἀνήκετε σὲ ἓνα σοὶ πού ἀγαπᾷ τὰ γράμματα (γιατὶ ἔχουμε ἀκόμα τὰ γραφτὰ τῶν παλιῶν ἐκείνων κομήτων de Foix⁶, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ κύριος κόμης ὁ ἄντρας σας καὶ σεῖς κατάγεστε⁷ καὶ ὁ Φραγκίσκος, ἄρχοντας τοῦ Candale⁸, ὁ θεῖος σας, γεννᾷ κάθε μέρα κι ἄλλα, πού θὰ κάνουν γνωστὸ σὲ πολλοὺς αἰῶνες τὸ χάρισμα αὐτὸ τῆς φαμίλιας σας), θὰ σᾶς πῶ πάνω σ' αὐτὸ [τὸ ζήτημα] μιὰ μόνο

5. Οἱ κόμητες de Foix εἶχαν διακριθεῖ στὸ στρατιωτικὸ ἐπάγγελμα καὶ στὴ φιλολογία. Γάστων ὁ Γ', ὁ ἐπικαλούμενος Φοῖβος (1331-1391), ἄφησε μιὰ πραγματεία γιὰ τὸ κυνήγι, μὲ τὸν τίτλο *Ὁ καθρέφτης τοῦ Φοῖβου*. (Compayré.)

6. Ὁ de Candale δημοσίεψε μιὰ λατινικὴ μετάφραση τοῦ Εὐκλείδη (1556), μετάφρασε, μαζί μὲ τὸν Scaliger, τὸν Ἑρμῆ τὸν Τρισμέγιστο κλπ., καὶ ἄφησε καὶ ἄλλα ἔργα. (Compayré.)

une seule fantaisie que j'ai, contraire au commun usage : c'est tout ce que je puis conférer à votre service en cela.

La charge du gouverneur que vous lui donnerez, du choix duquel dépend tout l'effet de son institution, elle a plusieurs autres grandes parties ; mais je n'y touche point, pour n'y savoir rien apporter qui vaille ; et de cet article, sur lequel je me mêle de lui donner avis, il m'en croira autant qu'il y verra d'apparence. A un enfant de maison qui recherche les lettres, non pour le gain (car une fin si abjecte est indigne de la grâce et faveur des Muses, et puis elle regarde et dépend d'autrui) ni tant pour les commodités externes que pour les siennes propres, et pour s'en enrichir et parer au dedans, ayant plutôt envie d'en tirer un habile homme qu'un homme savant, je voudrais aussi qu'on fut soigneux de lui choisir un conducteur qui eût plutôt la tête bien faite que bien pleine, et qu'on y requit tous les deux, mais plus les mœurs et l'entendement que la science, et qu'il se conduisit en sa charge d'une nouvelle manière.

On ne cesse de crier à nos oreilles, comme qui verserait dans un entonnoir, et notre charge ce n'est que redire ce qu'on nous a dit. Je voudrais qu'il corrigeât cette partie et que, de belle arrivée, selon la portée de l'âme qu'il a en main, il commençât à la mettre sur la montre, lui faisant goûter les choses, les choisir et discerner d'elle-même : quelquefois lui ouvrant chemin, quelquefois le lui laissant ouvrir. Je ne veux pas qu'il invente et parle seul, je veux qu'il écoute son disciple parler à son tour. Socrates et, depuis, Archésilas faisaient premièrement parler leurs disciples, et puis ils parlaient à eux. « *Obest plerumque iis qui discere volunt auctoritas eorum qui docent.* »

Il est bon qu'il le fasse trotter devant lui pour juger de son train, et juger jusques à quel point il se doit ravalier pour s'accommoder à sa force. A faute de cette proportion nous gâtons tout ; et de la savoir

-
1. Πού θὰ δώσει στο γιό της.
 2. Θὰ ἐννοεῖ τὴν τεχνικὴ τῆς διδασκαλίας. Ὁ Montaigne δὲν ἀσχολεῖται παρὰ μόνο μὲ τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα τοῦ παιδαγωγοῦ. (Comparé.)
 3. Γνώσεις καὶ σοφία.
 4. Τῆς δασκαλικῆς.
 5. Νὰ τὴν κάνει νὰ φανερώνηται, νὰ δείχνει τί ξέρει καὶ τί μπορεῖ. (Comparé.)
 6. Ὁ δάσκαλος.

ἰδέα μου, ἀντίθετη πρὸς ὅ,τι ὁ κόσμος πιστεύει: εἶναι τὸ μόνο πὸν μπορῶ νὰ προσφέρω γιὰ τὴν ἐξυληρέτησή σας σὲ τοῦτο τὸ ζήτημα.

Τὸ ἔργο τοῦ παιδαγωγοῦ πὸν θὰ τοῦ δώσετε⁷, καὶ πὸν ἀπὸ τὸ διάλεγμα του ἐξαρτᾶται ὅλη του ἡ ἀγωγή, ἔχει καὶ πολλὲς ἄλλες μεγάλες πλευρές⁸: δὲν τις ἀγγίζω ὅμως καθόλου, γιὰτὶ δὲν ἔχω νὰ προσφέρω ὡς πρὸς αὐτὲς τίποτε πὸν ν' ἀξίζει⁹ καὶ ἀπὸ τὸ κεφάλαιο αὐτό, σχετικὰ μὲ τὸ ὁποῖο ἀνακατεύομαι νὰ τοῦ δώσω συμβουλή, θὰ παραδεχτεῖ ἐκεῖνα πὸν θὰ βρεῖ σωστά. Σ' ἓνα παιδί ἀπὸ σπίτι, πὸν γυρεύει νὰ μορφωθεῖ, ὄχι γιὰ κέρδος (γιὰτὶ ἓνας τόσο χυδαῖός σκοπὸς δὲν ἀξίζει τὴ χάρη καὶ τὴν εὐνοια τῶν Μουσῶν, καὶ ἔπειτα ἀφορᾶ καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἄλλον), οὔτε τόσο γιὰ τὰ ἐξωτερικὰ ὀφέλη, ὅσο γιὰ τὰ δικά του τὰ ἴδια, καὶ γιὰ νὰ πλουτιστεῖ καὶ νὰ στολιστεῖ ἀπὸ μέσα, ἐπειδὴ προτιμῶ νὰ τὸ κάνω ἓναν ἄντρα ἀξιοπαρὰ ἓναν ἄντρα σοφό, θὰ ἤθελα νὰ φρόντιζαν νὰ τοῦ διαλέξουν ἓναν ὁδηγὸ πὸν νᾶχει ἓνα κεφάλι καλὰ οργανωμένο μᾶλλον παρὰ καλὰ γεμισμένο, καὶ νὰ τοῦ ζητοῦσαν καὶ τὰ δύο, περισσότερο ὅμως ἠθικὴ καὶ μυαλὸ παρὰ ἐπιστήμη¹⁰, καὶ νὰ πορεύεται στὸ ἔργο του μ' ἓναν καινούριο τρόπο.

Δὲν παύουν νὰ μᾶς κοπανοῦν τ' αὐτιά, σὰν ἓνας πὸν θᾶχυνε [ἓνα ὑγρὸ] σ' ἓνα χωνί, καὶ ὅλη μας ἡ δουλειὰ εἶναι νὰ ξαναλέμε ὅ,τι μᾶς εἶπαν. Θὰ ἤθελα νὰ διόρθωνε τοῦτο τὸ μέρος⁴, καί, ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, ἀνάλογα μὲ τὴν μπόρεση τῆς ψυχῆς πὸν ἔχει στὸ χέρι του, ν' ἀρχίσει νὰ τὴ βγάζει στὸ μεῖντάνι⁵, κάνοντάς την νὰ γεύεται τὰ πράματα, νὰ τὰ διαλέγει καὶ νὰ τὰ ξεχωρίζει ἀπὸ μόνη της: πότε ἀνοίγοντάς της τὸ δρόμο, πότε ἀφήνοντάς την νὰ τὸν ἀνοίξει. Δὲ θέλω νὰ βρῖσκει καὶ νὰ μιλεῖ αὐτὸς μόνο⁶, θέλω ν' ἀκούει τὸ μαθητὴ του νὰ μιλεῖ κι ἐκεῖνος. Ὁ Σωκράτης καί, ἀργότερα, ὁ Ἀρχεσίλαος⁷ ἄφηναν πρῶτα νὰ μιλήσουν οἱ μαθητὲς τους, καὶ ὕστερα τοὺς μιλοῦσαν ἐκεῖνοι. « *Obest plerumque iis qui discere volunt auctoritas eorum qui docent.* »⁸

Καλὸ εἶναι νὰ τὸν βάζει⁹ νὰ περπατᾶ μπροστά του γιὰ νὰ κρίνει τὴν περπατησιά του, καὶ νὰ κρίνει ὡς ποῦ πρέπει νὰ χαμηλώσει γιὰ νὰ συνταίριαστεῖ μὲ τὴ μπόρεσή του¹⁰. Ἄν λείπει τοῦτο τὸ συνταίριασμα τὰ χαλοῦμε

7. Ἑλληνας φιλόσοφος (316-229 π.Χ.), ἰδρυτὴς τῆς Μέσης Ἀκαδημίας, πὸν τὴν ὁδήγησε στὸ σκεπτικισμό.

8. « Τὸ κύρος ἐκείνων πὸν διδάσκουν βλάπτει συχνὰ ἐκείνους πὸν θέλουν νὰ μάθουν. » (Κικέρων, *Περὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν*, I, 5.)

9. Ὁ δάσκαλος τὸ μαθητὴ.

10. Τοῦ μαθητῆ.

choisir et s'y conduire bien mesurément c'est l'une des plus ardues besognes que je sache; et est l'effet d'une haute âme et bien forte, savoir condescendre à ses allures puériles et les guider. Je marche plus sûr et plus ferme à mont qu'à val.

Ceux qui, comme porte notre usage, entreprennent, d'une même leçon et pareille mesure de conduite, régenter plusieurs esprits de si diverses mesures et formes, ce n'est pas merveille si, en tout un peuple d'enfants, ils en rencontrent à peine deux ou trois qui rapportent quelque juste fruit de leur discipline.

Qu'il ne lui demande pas seulement compte des mots de sa leçon mais du sens et de la substance, et qu'il juge du profit qu'il aura fait, non par le témoignage de sa mémoire, mais de sa vie. Que ce qu'il viendra d'apprendre, il le lui fasse mettre en cent visages et accommoder à autant de divers sujets, pour voir s'il l'a encore bien pris et bien fait sien, prenant l'instruction de son progrès des pédagogismes de Platon. C'est témoignage de crudité et indigestion que de regorger la viande comme on l'a avalée. L'estomac n'a pas fait son opération, s'il n'a fait changer la façon et la forme à ce qu'on lui avait donné à cuire.

Notre âme ne branle qu'à crédit, liée et contrainte à l'appétit des fantaisies d'autrui, serve et captivée sous l'autorité de leur leçon. On nous a tant assujettis aux cordes que nous n'avons plus de franches allures. Notre vigueur et liberté est éteinte. « *Nunquam tutelæ suæ fiunt.* » Je vis privément à Pise un honnête homme, mais si aristotélicien que le plus général de ses dogmes est que la touche et règle de toutes imaginations solides et de toute vérité c'est la conformité à la doctrine d'Aristote; que hors de là ce ne sont que chimères et inanité; qu'il a tout vu et tout dit. Cette proposition, pour avoir été un peu trop largement et iniquement interprétée, le mit autrefois et tint longtemps en grand accessoire à l'inquisition à Rome.

-
1. Τὸ συνταίριασμα. Τὸ πόσο πρέπει νὰ χαμηλώνει ὁ δάσκαλος γιὰ νὰ βρίσκεται στὸ ὕψος τῆς μόρφωσης τοῦ μαθητῆ.
 2. Ὅταν πάω ἀργὰ παρὰ ὅταν βιάζομαι. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὴν παιδαγωγική.
 3. Ὁ δάσκαλος ἄς μὴν ἐλέγχει, ἄς μὴν ἐξετάζει τὸ μαθητῆ.
 4. Ἀπὸ ὅ,τι ἀπομνημόνεψε ὁ μαθητής.

ὅλα· καὶ τὸ νὰ ξέρει κανεὶς νὰ τὸ διαλέξει¹, καὶ νὰ πορεύεται πολὺ μετρημένα, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ δύσκολες δουλειῆς ποὺ γνωρίζω· καὶ πρέπει νὰ χεῖς ἀνώτερη καὶ πολὺ δυνατὴ ψυχὴ γιὰ νὰ ξέρεις νὰ συγκατεβαίνεις σ' αὐτὰ τὰ παιδιάστικα περπατήματα καὶ νὰ τὰ ὀδηγεῖς. Περπατῶ πιὸ σίγουρα καὶ πιὸ σταθερὰ στὸν ἀνήφορο παρὰ στὸν κατήφορο².

Ἐκεῖνοι πού, ὅπως τὸ συνηθίζουμε, καταπιάνονται μὲ τὴν ἴδια διδασκαλία καὶ μὲ τὸ ἴδιο φέροσμο νὰ κυβερνήσουν πολλὰ πνεύματα τόσο διαφορετικὰ μεταξὺ τους στὴ μπόρεση καὶ στὴ φτιασιά, δὲν εἶναι παράξενο ἂν, μέσα σὲ ὀλάκερο ἄσκέρι ἀπὸ παιδιὰ, βρίσκουν μόλις δυὸ ἢ τρεῖς πού νὰ βγάλουν κάποιο πραγματικὸ ὄφελος ἀπὸ τὴ διδασκαλία τους.

Ἄς μὴ τοῦ γυρεύει μόνο λογαριασμὸ³ γιὰ τὶς λέξεις τοῦ μαθήματός του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ νόημα καὶ γιὰ τὴν οὐσία, καὶ ἄς κρίνει γιὰ τὸ ὄφελος ποὺ καρπώθηκε ὄχι ἀπὸ τὴ μαρτυρία τῆς μνήμης του⁴, ἀλλὰ τῆς ζωῆς του. Ἐκεῖνο πού θὰ μάθει, ἄς τὸν κάνει νὰ τὸ βάλει σὲ χίλια πρόσωπα καὶ νὰ τὸ συνταιριάσει σὲ ἄλλα τόσα διαφορετικὰ θέματα, γιὰ νὰ ἰδεῖ ἂν τὸ πῆρε καλὰ καὶ τὸ ἔκανε καλὰ δικό του, κρίνοντας τὴν πρόοδό του⁵ σύμφωνα μὲ τὴν παιδαγωγικὴ τοῦ Πλάτωνα. Εἶναι σημάδι ὅτι δὲ χώνεψες καὶ βαρυστομάχιασες, ὅταν βγάλεις τὴν τροφή· ὅπως τὴν κατάπιες. Τὸ στομάχι δὲν ἔκανε τὴ δουλειά του ἂν δὲν ἄλλαξε τὴν οὐσία καὶ τὴ μορφή ἐκείνου πού τοῦ εἶχαν δώσει νὰ ψῆσει.

Ἡ ψυχὴ μας δὲν κινεῖται παρὰ ὅταν τὴν κινεῖ ἄλλος, εἶναι δεμένη καὶ ὑποταγμένη σὲ ὅ,τι οἱ ἰδέες τῶν ἄλλων ὀρέγονται, δούλα καὶ αἰχμάλωτη κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ μαθήματός τους. Μᾶς ἔχουν τόσο δεμένους στὰ σκοινιά ὥστε δὲ μπορούμε πιά ἐλεύθερα νὰ κινηθοῦμε. Ἡ δύναμη καὶ ἡ ἐλευθερία μας ἔσβησαν. «*Nunquam tutelæ suæ fiunt.*»⁶ Γνώρισα στὴν Πίζα ἕνα μορφωμένον ἄνθρωπο, ἀλλὰ τόσο ἀριστοτελικό, ὥστε τὸ βασικότερο δόγμα του εἶναι ὅτι τὸ κριτήριο καὶ ὁ κανόνας γιὰ κάθε στέρεη ἰδέα καὶ γιὰ κάθε ἀλήθεια εἶναι ἡ συμμόρφωση μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη· ὅτι ἔξω ἀπὸ κεῖ ὅλα εἶναι χίμαιρες καὶ ἀέρας· ὅτι ὅλα τὰ εἶδε καὶ ὅλα τὰ εἶπε. Ἡ γνώμη αὐτὴ, ἐπειδὴ ἐρμηνεύτηκε κάπως πολὺ πλατιὰ καὶ ἄδικα, τὸν ἔβαλε ἄλλοτε καὶ τὸν κράτησε γιὰ καιρὸ σὲ μεγάλο κίνδυνο μὲ τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση στὴ Ρώμη.

5. Τὴν πορεία τῆς παιδείας τοῦ μαθητῆ.

6. «Δὲν ἀνήκουν ποτὲ στὸν ἑαυτὸ τους.» (Σενέκας, Ἐπιστ., 33.)